

LA CLÍNICA MILITAR DE VIC, UN INICI MARCAT PER UN EPISODI DE FEBRE TIFOIDE (ABRIL I MAIG DE 1938)

*The Military Clinic of Vic: A Beginning Marked by an
Outbreak of Typhoid Fever (April and May 1938)*

CINTA SADURNÍ BASSOLS
Universitat de Vic
mcinta.sadurni@uvic.cat

PAOLA GALBANY ESTRAGUÉS
Universitat de Vic
paola.glbany@uvic.cat

GLORIA GALLEGO CAMINERO
Universitat de les Illes Balears
glorigallego@gmail.com

La Clínica Militar de Vic, integrada en les Brigades Internacionals, va començar a funcionar el mes d'abril de 1938 i molt aviat s'hi visqué un episodi de febre tifoide que es donà per controlat el 29 de maig del mateix any. L'ús de múltiples fonts documentals ha permès elaborar un relat a l'entorn de la causa que el provocà, els factors que hi contribuïren, les mesures aplicades, així com les conseqüències que aquest episodi va tenir. En l'article es pot observar com els elements locals es combinen amb d'altres de més generals que permeten contemplar el caràcter social de la malaltia.

The Military Clinic of Vic, which was part of the International Brigades, began operating in April 1938 and soon experienced an outbreak of typhoid fever that was declared under control on 29 May. This article draws on multiple documentary sources to tell the story of what caused the outbreak, the factors that contributed to it, the measures taken in response to it, and its consequences. As can be observed in the article, local elements combined with more general ones that invite reflection on the social nature of the disease.

Paraules clau: Guerra Civil espanyola, epidèmia de tifus, vacunació, hospitals militars, infermeria, Brigades Internacionals, Vic.

Keywords: Spanish Civil War, typhus epidemic, vaccination, military hospitals, nursing, International Brigades, Vic.

Introducció

La Guerra Civil espanyola (1936-1939) va obligar a reorientar els canvis que, en matèria de salut, es produïren a Espanya durant el primer bienni (1931-1933). El 4 de novembre de 1936, Frederica Montseny, ministra del Govern de Francisco Largo Caballero, assumí des del Ministerio de Salud y Asistencia Social la reorganització de les estructures sanitàries civils i militars. Montseny hagué de compatibilitzar els assoliments obtinguts a nivell de salut pública amb els riscos que comportava la guerra, com la possible aparició i propagació d'epidèmies. El sistema de recollida de dades epidemiològiques de la Dirección General de Salud Pública va permetre identificar que la febre tifoide¹ era una de les dificultats principals

1. La febre tifoide és una malaltia infecciosa provocada per la *Salmonella typhi* produïda per la ingesta d'aigua o aliments contaminats i a vegades se l'anomena tifus abdominal. Una forma més lleu de la febre tifoide és la febre paratifoide, causada per la

a abordar, ja que, tot i la reducció significativa en el nombre de casos entre 1934 i 1935, havia estat un problema endèmic abans de la guerra i se'n preveia un increment de contagis pel deteriorament de les condicions higienicosanitàries i la mobilitat de les tropes i dels refugiats que comporta tot conflicte bèl·lic.²

La relació entre guerra, manca d'higiene i infeccions ja havia estat estudiada, per primera vegada, per la infermera anglesa Florence Nightingale a la Guerra de Crimea (1853-1856). Els seus estudis havien demostrat l'eficàcia de les mesures higièniques en la reducció de la mortalitat per infeccions en els ferits ingressats a l'Hospital de Scutari (Turquia), passant del 42,7 % al 2,2 % en sis mesos.³ A la Gran Guerra (1914-1918), el temor a les crisis epidèmiques va portar a organitzar campanyes de vacunació antitifoïdal, que es van mostrar més efectives com més aviat es posaven en marxa. Les campanyes inicials a les tropes britàniques van comportar una taxa de mortalitat del 3,8 %, mentre que el retard en ser implementades en els exèrcits francès i alemany va anar acompanyat d'una taxa de mortalitat del 12,2 % entre els francesos i d'un 10,2 % entre els alemanys.⁴ Aquestes polítiques d'immunització s'incorporaren als exèrcits i en la Segona Guerra Mundial, per primera vegada, van morir més soldats per ferides de guerra que per malalties infeccioses.⁵

Les mesures que el govern de la República va establir per evitar la propagació d'epidèmies es van considerar oportunes segons un informe de la Societat de Nacions de principis de 1937. Aquest informe citava la reestructuració dels serveis de salut, la coordinació sanitària civil i militar i, en el cas de la febre tifoïde i la paratifoïde, la realització periòdica de proves bacteriològiques de l'aigua, la vacunació de la població civil contra la febre paratifoïde i la vacunació obligatòria a l'exèrcit contra les febres tifoïde i paratifoïde.⁶

A l'exèrcit espanyol, la vacuna polivalent TAB n° 2 Vincent, que protegia contra les febres tifoïde i paratifoïdes A i B, s'administrava de forma obligatòria des de 1920. Els metges, practicants, infermers, portalliteres i altre personal que hagués d'estar en contacte amb malalts n'havien de rebre quatre dosis, una més que el personal de l'exèrcit. Els soldats disposaven d'una cartilla que acreditava la vacunació parcial o total i el tipus de vacunes administrades.⁷ Dorothy Fontaine,

Salmonella paratyphi A, la *Salmonella paratyphi B* i la *Salmonella paratyphi C*. Aquestes febres no tenen res a veure amb el tifus exantemàtic produït per *Rickettsia prowazekii* que transmeten els polls. REAL ACADEMIA DE MEDINA DE ESPAÑA, *Diccionario de términos médicos* (en línia), Madrid, Real Academia de Medicina de España, 2012 <<https://dtme.ranm.es>> (consulta: 22 març 2021).

2. Josep Lluís BARONA VILAR i Enrique PERDIGUERO GIL, «Health and the war. Changing schemes and health conditions during the Spanish civil war» (en línia), *Dynamis* (Granada), núm. 28 (2008), p. 116 <<http://scielo.isciii.es/pdf/dyn/v28/05.pdf>> (consulta: 5 març 2021).

3. Mary Patricia DONAHUE, *Historia de la enfermería*, Barcelona, Doyma, 1985, p. 242-244.

4. Anne HARDY, «"Straight Back to Barbarism": Antityphoid Inoculation and the Great War, 1914», *Bulletin of the History of Medicine* (Baltimore), vol. 74, núm. 2 (2000), p. 287.

5. Kendall HOYT, «Cómo fue que la Segunda Guerra Mundial estimuló la innovación de las vacunas» (en línia), *Sin Embargo* (29 de gener de 2018) <<https://www.sinembargo.mx/29-01-2018/3379156>> (consulta: 27 març 2021).

6. Josep Lluís BARONA VILAR i Enrique PERDIGUERO GIL, «Health and the war...», p. 116-117.

7. Juan Manuel LÓPEZ GONZÁLEZ, *Vacunología y sanidad militar. Evolución histórica de la organización, aplicación y elaboración de sueros y vacunas en España* (en línia), Alacant, Universitat d'Ala-

tècnica de laboratori nord-americana i membre de les unitats militars de voluntaris de més de cinquanta nacionalitats⁸ conegudes com a Brigades Internacionals (en endavant BI), confirmà aquesta forma de procedir de l'exèrcit republicà:

«Tot això ens porta al fet que quan es van examinar els soldats republicans a Vick [sic.], etc., tenien a la seva cartilla militar un informe complet de totes les injeccions i les injeccions incloïen les vacunes de reforç per a la tifoïde.»⁹

El novembre de 1937, a la 15a divisió de l'Exèrcit Popular de la República¹⁰ es va detectar la presència de focus epidèmics de febres tifoïde i paratifoïdes en soldats vacunats, per això alguns metges van plantejar la necessitat d'establir mesures per evitar contagis. Es proposaven sis mesures de contingència: la revacunació cada sis mesos (temps estimat de la durada immunitària), la investigació dels portadors de *Salmonella typhi* asimptomàtics, el seguiment del focus o dels focus d'infecció, la intensificació de mesures higienicosanitàries relacionades amb l'aigua i els aliments, el diagnòstic precoç dels malalts i finalment l'aïllament dels sospitosos, dels malalts i dels convalescents.¹¹

A diferència de l'exèrcit de la II República, sembla que en les BI no s'adoptà cap política de vacunació comuna, o en tot cas no s'establí cap tipus de registre dels vacunats. Així exposà Fredericka Martin, cap de les infermeres nord-americanes durant la Guerra Civil, la realitat que es visqué en relació amb la vacunació:

«Les Brigades Internacionals no tenien vacunes, cap de registrada en els seus carnets, cap política, sembla, per intentar protegir els soldats de les malalties infeccioses.»¹²

Dorothy Fontaine precisà que, segons la seva experiència, es van vacunar alguns brigadistes nord-americans contra la febre tifoïde, però aquesta pràctica no es va fer de forma sistemàtica, malgrat que des de 1911 aquesta vacuna era obligatòria per als militars combatents dels Estats Units:¹³

cant, 2016, p. 137 i 187-188 <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/55797/1/tesis_lopez_gonzalez.pdf> (consulta: 14 març 2021).

8. Matilde EIROA SAN FRANCISCO, «Brigadas Internacionales. La solidaridad de la izquierda», a Àngel VIÑAS (coord.), *El combate por la Historia. La República, la guerra civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado y Presente, 2012, p. 272.

9. Abraham Lincoln Brigade Archives (ALBA). Fredericka Martin Papers. Serie II: Medical Subject Files. Medical Sites Vich. ALBA.001. Box: 16. Folder: 46. «Vich/ Nurses quarters/ Belalcazar/ Villa Paz/ Typhoid. Letter of D. Fontaine to F. M. Apr. 10, 1971».

10. Aquesta divisió estava formada per les Brigades 11, 15, 17, 24 i 69. «¡Comaradas!» (en línia), *La voz de la sanidad. De la XV división*, núm. 1 (27 de maig de 1937), p. 2. <<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0031396087&search=&lang=es>> (consulta: 24 novembre 2021).

11. «Revacunación antitífica» (en línia), *La voz de la sanidad. De la XV división*, núm. 17 (7 de novembre de 1937), p. 13-15 <<http://hemerotecadigital.bne.es/results.vm?q=parent%3A0031396086&s=0&lang=es>> (consulta: 16 març 2021).

12. ALBA. Fredericka Martin Papers, op. cit., «Typhoid epidemic at Vich D. Fontaine. Villa Paz».

13. Andrew W. ARTENSTEIN et al., «History of U.S. Military Contributions to the Study of Vaccines against Infectious Diseases» (en línia), *Military Medicine* (Oxford), vol. 170, supl. 4 (2005), p. 5 <DOI: 10.7205/milmed.170.4s.3> (consulta: 2 abril 2021).

Figura 1. Dorothy Fontaine. Lydia Gray SHAW, «Girl Scientist Who Chucked Career With Lindy Finds all Jobs Look flat after Hospital in Spain», *Herald-News* (2 de setembre de 1938) (Tamiment Library and Robert F. Wagner Labor Archives de la Universitat de Nova York).

«Quan vam arribar a Belalcázar, vam descobrir que cap (bé, crec que a cap) dels conductors d'ambulàncies d'EE. UU. no se'l havia vacunat contra la febre tifoide. En Rintz¹⁴ començà a donar-los la sèrie habitual de 3 vacunes, però no va poder acabar, ja que van retirar aquesta Brigada abans que ho féssim nosaltres. No sé res de Villa Paz, però mentre vam estar amb en Rintz, ens van posar una dosi de la vacuna de reforç cada sis mesos, amb material francès. Suposo que van fer el mateix a Villa Paz.»¹⁵

14. Norman Charles Rintz va ser un metge nord-americà d'origen jueu que va treballar com a cirurgià a l'Hospital de Belalcázar (Còrdova). Francisco GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio republicano*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 2003, p. 516.

15. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich/ Nurses quarters/ Belcazar/ Villa Paz/ Typhoid. Letter of D. Fontaine to F. M. Apr. 10, 1971».

L'evolució de la guerra, molt preocupant al bàndol republicà, no ajudà a la prevenció i al control d'aquestes malalties i, des de la segona meitat del 1937, es constatà un increment de la mortalitat per tuberculosi i febre tifoide, cosa que es va vincular amb el deteriorament del sistema sanitari i de la salut de la població, així com amb l'escassetat d'aliments.¹⁶ A més, abans del 15 d'abril de 1938 (presa de Vinaròs per les tropes franquistes i divisió definitiva en dues parts del territori fidel al govern de la República), la majoria de ferits, malalts i personal sanitari dels hospitals de les BI, situats a la zona republicana del centre i de llevant, van arribar a Catalunya.¹⁷ En previsió de la necessitat d'espais per poder-se utilitzar com a hospitals, els responsables de l'Ajuda Mèdica Estrangera¹⁸ van tenir pocs dies per fer les gestions que permetessin l'establiment d'una xarxa d'hospitals internacionals fora de Barcelona. Aquesta xarxa quedà configurada, en un principi, amb la instauració de cinc centres: la Clínica Militar de Vic destinada a l'atenció de malalts, la de Mataró per a ferits que requerien cirurgia, la de Santa Coloma de Farners (Farners de la Selva) per a convalescents, la de Moià per acollir tuberculosos i brigadistes amb malalties venèries i la de S'Agaró que havia de ser un centre d'evacuació per a ferits greus.¹⁹

Amb el propòsit de conèixer millor l'epidèmia tifoide que es va produir a la Clínica Militar de Vic, hem estudiat aquesta situació de crisi seguint el corrent de la microhistòria, on es considera que un espai i un temps reduïts estan connectats amb un context més ampli.²⁰ Des d'aquesta perspectiva, el relat és el que dona significat a uns fets que s'han localitzat de forma fragmentada i s'han pogut interpretar d'acord amb unes dades documentades.²¹ Les tècniques instrumentals utilitzades han estat la revisió bibliogràfica i l'explotació documental, verificant i contrastant, sempre que ha estat possible, les fonts primàries i secundàries. Hem consultat fonts arxivístiques internacionals com el Russian State Archive of Socio-Political History de Moscou, l'Abraham Lincoln Brigade Archives de la Tamiment Library and Robert F. Wagner Labor Archives de la Universitat de Nova York i el Centre d'Histoire Sociale des Mondes Contemporains de París, arxius nacionals com el Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca i fonts lo-

16. Josep Lluís BARONA i Josep BERNABEU MESTRE, *La salud y el Estado. El movimiento sanitario internacional y la administración española (1951-1945)*, València, Universidad de Valencia, 2008, p. 262.

17. Joan SERRALLONGA URQUIDI, *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra (1936-1939)*, Barcelona, Base, 2004, p. 55.

18. Des del setembre de 1937 el Servei Sanitari Internacional va quedar dividit en dues seccions i una va ser l'Ajuda Mèdica Estrangera amb seu a Barcelona. Guillermo CASAN FERRER, «El Hospital de Benicàssim en el contexto del Servicio sanitario de las Brigadas Internacionales (Guerra Civil, 1936-1939)», a Manuel REQUENA GALLEGU i Rosa Maria SEPÚLVEDA LOSA (coord.), *La sanidad en las Brigadas Internacionales*, Cuenca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2006, p. 164.

19. Vegeu RUSSIAN STATE ARCHIVE OF SOCIO-POLITICAL HISTORY (RGASPI) (en línia), Moscou <<http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/organizations//cards/94999/childs>> (consulta: 28 març 2021). RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/69-75. «Service Sanitaire International. Tableau général des cadres», sense data.

20. Pedro RUIZ TORRES, «Microhistòria i història local», a Núria SALES *et al.*, *L'espai viscut. Col·loqui internacional d'història local*, València, Diputació de València, 1989, p. 90.

21. Justo SERNA ALONSO i Anaclot PONS PONS, *Cómo se escribe la microhistoria. Ensayo sobre Carlo Ginzburg*, Madrid, Cátedra, 2000, p. 152 i 174.

cals com l'Arxiu Comarcal d'Osona a Vic, l'Arxiu Municipal de Vic i l'Arxiu Municipal de Sant Hipòlit de Voltregà, que han permès disposar d'informació EPRE (evidència primària d'època) sobre aquest brot epidèmic.

Un hospital militar a Vic. Precipitació, precarietat, manca d'organització i massificació

Les condicions que plantejava el desenvolupament de la guerra (Lleida va caure el 3 d'abril de 1938) van obligar a crear hospitals de forma precipitada, ubicant-los en llocs que no s'havien construït amb aquesta finalitat i que presentaven deficiències. El procés per instal·lar un hospital de les BI a Vic va començar el 7 d'abril de 1938, quan el metge nord-americà Edward Barsky, cap de l'Ajuda Mèdica Estrangera, va autoritzar el tinent de sanitat militar, l'alemany d'origen jueu Edgar Linik, a fer els passos necessaris perquè aquest hospital esdevingués una realitat en un període de 24 hores.²² El convent de l'Escorial fou l'edifici destinat a complir aquesta funció i, malgrat la pressa, el primer personal no va arribar fins a mitjans d'abril.²³

Davant l'absència d'una mínima infraestructura per poder acollir ferits, malalts i personal, la Comandància Militar de Catalunya ordenà que es requisessin aproximadament dos mil cinc-cents matalassos. La sol·licitud s'havia de fer als diferents pobles de la comarca i el nombre depenia del seu cens d'habitants, concretament Voltregà n'havia de facilitar 165.²⁴ La col·laboració dels ajuntaments es va veure acompanyada per l'enginy dels personals sanitaris de l'hospital. El testimoni de la infermera francesa Fanny Bré dona detalls de l'escassetat de recursos de la instal·lació, quan explicava que les caixes es van convertir en armaris per col·locar el poc material que s'havien emportat de Villa Paz (Saelices, Conca) i que algunes portes es van haver d'utilitzar com a taules.²⁵

Aquestes circumstàncies de precarietat no van ser la causa directa del brot de febre tifoide que es visqué a l'Hospital Militar de Vic (en endavant HMV), però van influir en la seva aparició i el seu desenvolupament, sobretot en anar acompanyades d'una manca d'organització davant una situació d'actuació precipitada amb una allau d'ingressos en poques setmanes, que portà el centre a una gran massificació.

22. Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH) de Salamanca. CDMH. PS-MILITAR. C4762. Nota del cap de l'Ajuda Mèdica Estrangera, del 7 d'abril de 1938.

23. Antoni BASSAS CUNÍ, *La guerra civil a Vic. Dietari 1936-1939*, Vic, Eumo Editorial, 1991, p. 124; Centre d'histoire sociale des mondes contemporains (CHS), CHS-AM-10-5. Fanny BRÉ, *Service sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich (1936-1938)* (en línia), París <<http://chs.huma-num.fr/exhibits/show/marty-et-les-brigades-internat/marty-et-les-brigades/le-service-de-sant->> (consulta: 14 març 2021). CHS-AM-10-5-9.

24. Arxiu Municipal de Sant Hipòlit de Voltregà. Correspondència d'entrada, 1938. (AMSHV. UI 1755). Carta conjunta de l'alcalde de Vic, el comandant militar i el tinent d'intendència, del 14 d'abril de 1938.

25. CHS-AM-10-5-9. Fanny BRÉ, *Service sanitaire...*

Figura 2. Edifici de l'Escorial al carrer dels Caputxins, actual C. Santa Joaquina de Vedruna (autor desconegut). Reproducció autoritzada, Fons Col·legi Escorial Vedruna, Vic.

Les mancances i el desgovern s'evidenciaren en informes del moment i van portar a situacions de risc important. Davant l'absència de tauletes, els ferits havien de guardar al llit o sota el llit el pa, que només els era repartit una vegada al dia. El perill d'aquesta pràctica s'incrementà amb el problema d'abastiment d'aigua que presentava Vic. A l'Escorial, a la falta d'aigua potable i per als vàters, lavabos, neteja de les habitacions, sales, etc., s'hi sumà la manca de personal i material per fer la neteja.²⁶ Tot i això, els dèficits en la higiene de l'hospital no sempre es van atribuir a aquests factors, sinó que a vegades s'acusà de negligència algun responsable per no solucionar amb prou zel situacions tan perilloses en un hospital com un problema amb les canonades de desguàs:

«Un caso especial es la sala num. 36. El suelo de esta sala esta empapada por la orina que sale de los dos retretes. Los enfermos, que no disponen de sillas para colocar su ropa, encontraron esta a la mañana siguiente empapada de orina debajo de la cama. A las 8 de la mañana el Administrador fue encargado por el Director y por el Comisario Politico para arreglar esta falta. No se hizo nada. A las 2 hablo el Comisario otra vez con el, y a las 7 una tercera vez. Despues de haberselo tenido que decir otras tres veces mas, el Administrador manda a las 4 mujeres de limpieza que esparcen serrin por la sala [sic].»²⁷

La situació encara es va complicar més amb l'excés de ferits i malalts que hi havia a l'hospital. Antoni Bassas, en el seu dietari, indicà que el 13 d'abril de 1938 «[...] va ser la primera vegada que varen ingressar-hi uns vuit-cents ferits de guerra, la majoria estrangers procedents de les Brigades Internacionals»,²⁸ Fanny Bré exposà que se'n van acollir uns mil en pocs dies²⁹ i l'escocès Tommy Hamilton, conductor d'ambulàncies, va assenyalar que «el segon dia de la nostra arribada, teníem dos cents pacients, en una setmana, en teníem quinze centenars», fet que, segons ell, mostrava «la duresa de la situació durant les primeres setmanes en les quals l'Hospital Militar de Vic es va posar en funcionament».³⁰

Barney Malbin, metge destinat a assistir a la sala de malalts de febre tifoide,³¹ va escriure que en el moment en què es va detectar l'epidèmia hi havia unes mil nou-cents persones a la clínica, de les quals mil set-cents estaven hospitalitzades i dues-cents formaven part del personal. Tot i la saturació, aquesta població quedà confinada durant cinc setmanes (del 25 d'abril al 29 de maig de 1938) i, malgrat les difícils condicions, l'epidèmia quedà completament controlada en poc més d'un mes.³² Els mil set-cents ferits van doblar la capacitat de l'hospital, situada entre

26. RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/33-36. «Informe sobre la inspección realizada en el Hospital Militar de Vic».

27. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/97, «Informe». S'ha mantingut l'estructura ortogràfica i gramatical del text.

28. Antoni BASSAS CUNÍ, *La guerra civil a Vic...*, p. 124.

29. CHS-AM-10-5-9. Fanny BRÉ, *Service sanitaire...*

30. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich/ Dr. Rintz/ Valdivaia. Taped Testimony of T. Hamilton obtained by F. M. from Metropolitan Toronto Central Library. Dec. 1970».

31. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «From Barsky - Interview F. M. Jan. 1969 Cuernavaca».

32. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring in immunized persons», *The Journal of the American Medical Association* (Chicago), vol. 115 (1940), p. 33.

els set-cents i vuit-cent ingressats, i això va obligar a utilitzar espais que no eren aptes, com el segon pis i algunes sales dels altres pisos.³³ Aquest excés de ferits i malalts el corroborà Tommy Hamilton quan va explicar: «Va ser un miracle que no tinguéssim més malalties que les que vam tenir degut a la gran massificació. Teníem molts casos aïllats per malalties contagioses, lepra, tifus, malària, etc.»³⁴

Els dos-cents professionals destinats a atendre els hospitalitzats en l'etapa inicial de la Clínica Militar de Vic, informació aportada pel metge Barney Malbin, s'acostava als cent vuitanta-sis que apareixien en la *Lista del personal de Dirección, Administración y Sanitario del Hospital Militar de VIC*.³⁵ En aquesta llista hi figuraven el primer director mèdic de l'hospital, Leo Eloesser, i el mateix Malbin, tretze metges per atendre a les sales, els caps de cirurgia i medicina, vint-i-quatre infermeres titulades, de les quals gairebé la meitat eren nord-americanes, setanta-quatre ajudants d'infermeria, de les quals un 90,5 % eren espanyoles, una farmacèutica amb tres ajudants, tres tècniques de laboratori, dos assistents de raig X i quatre enginyers.

Cal fer notar que l'episodi de febre tifoide va fer que a Vic s'hi desplaçessin, expressament, infermeres nord-americanes i angleses ben preparades i motivades per contribuir a l'atenció dels ferits i malalts, així com al control de la malaltia. Encara que no ens ha arribat el destí específic de cadascuna de les infermeres a l'HMV, hi ha constància que una de les infermeres nord-americanes que va treballar a la sala de malalts amb febre tifoide va ser Sally Kahn,³⁶ i entre les infermeres angleses s'ha evidenciat el nom de Dorothy Rutter.³⁷ També és significatiu que sis infermeres titulades espanyoles, un 25 % del total, van treballar a la Clínica Militar de Vic en els seus inicis.³⁸ Aquest fet era excepcional en els serveis sanitaris de les BI, que disposaven d'unes 600 infermeres majoritàriament estrangeres. La falta de contacte entre espanyoles i estrangeres es va interpretar equivocadament en la historiografia internacional i va portar a pensar que a Espanya, en aquells anys, encara no hi havia infermeres formades, una afirmació completament errònia. Les infermeres espanyoles, amb formació des de finals del segle XIX i titulades oficialment des de 1915, existien i van treballar durant la guerra en hospitals, tant en zona republicana com rebel.³⁹

Per altra part, el personal de neteja estava constituït, majoritàriament, per dones refugiades que no formaven part de les BI i el fet que no es regissin per les mateixes normes va generar algun conflicte laboral.⁴⁰

33. RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/33-36, *op. cit.*

34. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich-Dr. Rintz-Valdivaia. Taped Testimony of T. Hamilton obtained by F. M. from Metropolitan Toronto Central Library. Dec. 1970».

35. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/77-79, «Lista del personal de Dirección, Administración y Sanitario del Hospital Militar de VIC», sense data.

36. FRANCISCO GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio...*, p. 523.

37. CDMH. PS-MILITAR. C4762. Nota de la Direcció de l'Hospital Militar de les Brigades Internacionals de Vic dirigida a l'Ajuda Mèdica Estrangera a Barcelona, del 18 de juny de 1938.

38. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/ 77-79, *op. cit.*

39. Sibon NELSON, Paola GALBANY i Gloria GALLEGO, «The Nurses No-One Remembers: Looking for Spanish Nurses in Accounts of the Spanish Civil War (1936-1939)», *Nursing History Review* (Nova York), vol. 28, núm. 1 (2019), p. 75-76 i 84-85.

40. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/97, «Informe».

El mal viatjava en l'aigua

Quan el director de l'hospital, el metge nord-americà d'origen jueu Leo Eloesser, va arribar a Vic, el 16 d'abril de 1938,⁴¹ alguns hospitalitzats ja presentaven problemes gastrointestinals:

«Quan me'n vaig fer càrrec, vaig trobar que la diarrea estava molt estesa. Jo sospitava tifoide. En breu, tot i les vacunes administrades amb anterioritat, més o menys de forma regular, vam tenir febre tifoide en abundància.»⁴²

Per tal d'identificar les causes que estaven generant aquesta infecció, el Dr. Eloesser es posà en contacte amb l'Ajuntament de Vic i amb el bacteriòleg de la ciutat per conèixer les característiques del subministrament d'aigua de l'Escorial.⁴³ La informació que va rebre li permeté assegurar que la causa principal del brot de febre tifoide a l'hospital va ser la contaminació de l'aigua utilitzada com a potable.

El bacteriòleg explicà a Eloesser que a l'Escorial hi arribava aigua de dues de les tres deus que abastien Vic. Per la seva ubicació a la zona est de la ciutat, es devia tractar de les fonts de Bellpuig i Frontera, ja que Monellots estava emplaçada a la part oest.⁴⁴ En relació amb la potabilitat de l'aigua d'aquestes dues fonts, el bacteriòleg indicà que n'hi havia una que no estava contaminada i tenia un recompte baix de bacteris de forma constant i l'altra tampoc ho devia estar perquè només solia estar-ho a l'estiu, quan hi havia poca aigua.⁴⁵ Aquestes dades no coincidiren exactament amb la realitat, ja que els resultats de l'anàlisi bacteriològica, realitzada per l'Ajuntament de Vic i publicada el 30 d'abril de 1938, indicaven que l'aigua de Bellpuig era potable mentre que la de Frontera no ho era⁴⁶ i possiblement, en estar situada al costat de granges i basses, estava contaminada amb matèries fecals responsables de provocar la febre tifoide.⁴⁷

Una nota del director del Centre Sanitari Comarcal, del 18 de maig de 1938, esmentava que les condicions sanitàries de l'aigua de les tres deus que abastien Vic eren «francament dolentes» i els resultats de les anàlisis practicades durant el 1937 mostraven que mentre la deu de Bellpuig era «el 58 % de resultats potables per 41,37 % d'impotables» i superava els nivells de calç i clorur, la de Frontera tenia «el 100 % de resultats de impotable». La mateixa nota atribuïa a falta de pluja la responsabilitat tant de l'escàs cabal com de la impuresa de les aigües.⁴⁸ Aquesta in-

41. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Eloesser Spain, 1937-38».

42. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich/Dr. Leonard Larson. From Dr. Eloesser's replay to Questionnaire».

43. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 33.

44. Josep Maria SOLÀ SALA, *Invenium aquam: hem trobat aigua!: una història de les aigües a Vic, Vic, Aigües de Vic*, 2001, p. 30; Rogeli FLETAS ANGLADA, *Història cronològica de l'abastament d'aigües a Vic, Vic, Aigües de Vic*, 2016, p. 14.

45. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 33.

46. *L'Hora Nova*, núm. 253 (30 d'abril de 1938), p. 3.

47. Josep Maria SOLÀ SALA, *Invenium aquam:...*, p. 29-30.

48. Arxiu Municipal de Vic (AMV). Capsa: Correspondència 1938 (I). Carpeta: maig de 1938. Informe del director del Centre Sanitari Comarcal, del 18 de maig del 1938.

formació va arribar a Leo Eloesser juntament amb una carta de l'alcalde accidental de l'Ajuntament de Vic, Josep Vilà, on li comunicava que el problema de l'aigua a Vic passava per «[...] la terminación del proyecto de abastecimiento de aguas del Ges que como ya Vd. conoce, está pendiente por falta de recursos».⁴⁹

Aquestes dues deus no eren les úniques que subministraven aigua a l'Escorial, sinó que també hi havia un pou situat als jardins del convent d'on s'extreia l'aigua per bombeig. En aquest cas, el bacteriòleg va informar que l'aigua d'aquest pou també devia estar contaminada amb organismes tifoides.⁵⁰

Conegudes les característiques de l'aigua que s'utilitzava a l'hospital, els responsables es van adonar que hi havia un altre factor que, també, afavoria el contagi de la febre tifoide i que dificultaria el seu control, es tractava del complex sistema de canonades de plom que hi havia a l'Escorial: totes estaven connectades entre si i desembocaven en un gran dipòsit de ferro situat sota la teulada. Al final es va saber que encara un altre element va contribuir a la contaminació de l'aigua de l'Escorial: el desbordament d'un sistema de clavegueram proper.

El cas és que totes aquestes indagacions van permetre que el director de l'hospital fes els tràmits oportuns per poder adoptar les mesures necessàries per separar l'aigua contaminada de la que no ho estava. Aquesta operació quedà registrada en una sol·licitud que el cap de l'Ajuda Mèdica Estrangera va fer a l'inspector general de Sanitat el 29 d'abril de 1938:

«Ruego a V.S. tenga a bien dirigir la oportuna comunicación a la Inspección general de Ingenieros con el fin de que a la mayor brevedad se disponga la realización de algunos trabajos de reparación en el Hospital Internacional de Vich.

La Inspección de Ingenieros ha hecho ya el presupuesto correspondiente, según comunica el Administrador de dicho Hospital.»⁵¹

Els treballs consistiren a desconectar del sistema general les canonades que portaven l'aigua de la Frontera i del pou, per connectar-les a un tanc on s'hi afegí permanganat potàssic, que es començava a utilitzar per potabilitzar l'aigua.⁵² Tot i que aquesta aigua tenia un color vermellós, les aixetes que la subministraven es van senyalitzar amb el rètol «aigua no potable». Per altra banda, es va clorar l'aigua del dipòsit on hi arribava la procedent de Bellpuig i que no estava contaminada, en aquest cas a sobre les aixetes s'hi va escriure la indicació «aigua potable».⁵³ Dues testimonis de l'època van recordar aquestes mesures que es van prendre per evitar nous contagis, una fou la infermera nord-americana

49. AMV. Capsa: Correspondència 1938 (I). Carpeta: maig de 1938. Carta de l'alcalde accidental de Vic al nou director mèdic de l'hospital, Wilhelm Glasser, 19 de maig del 1938.

50. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 33.

51. CDMH. PS-MILITAR. C4762. Nota dirigida a l'inspector general de Sanitat.

52. Juan Miguel MEDIALDEA GONZÁLEZ, Carmen ARNÁIZ FRANCO i Emilio DÍAZ OJEDA, «Permanganato potásico: un potente y versátil oxidante» (en línia), *Ingeniería Química* (Madrid), vol. 430 (2005), p. 129 <<http://www.elaguapotable.com/Permanganato%20un%20potente%20y%20versatil%20oxidante.pdf>> (consulta: 12 març 2021).

53. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 33.

Ray Harris⁵⁴ i l'altra Dorothy Fontaine.⁵⁵ El temps que es va invertir en aquest procés va comportar que el nombre de contagiats anés augmentant;⁵⁶ a més, la poca aigua potable que arribava a l'Escorial va obligar que l'aigua no potable continués esdevenint indispensable, el que va variar foren els seus usos.⁵⁷

Les evidències de les causes del brot de febre tifoide i les mesures que es van adoptar per eliminar-les no van servir perquè alguns membres del personal sanitari sospitessin de pràctiques de sabotatge davant la contaminació de l'aigua. Així ho afirmà la infermera Fanny Bré:

«L'aigua per beure que s'utilitzava a l'Hospital no s'havia analitzat des de l'inici. Aquesta aigua havia estat contaminada per l'enemic quan va deixar el convent. La responsabilitat requeia en el comandant de l'hospital.»⁵⁸

Aquestes manifestacions de boicot lligades amb la febre tifoide i els feixistes no van ser exclusives de la Clínica Militar de Vic, sinó que també es van produir en altres hospitals, com en el de Valls durant la campanya de l'Ebre. En aquell cas, la infermera catalana Anna Pibernat va escriure:

«Aunque cueste crearlo, emplearon armas bacteriológicas, y así fueron infectadas las aguas del Ebro. Una prueba de ello es que, además de en los duros combates, nuestros soldados caían enfermos de una terrible epidemia de tifus, y nuestro hospital de sangre se convirtió en un hospital de infecciosos. No teníamos medios para combatir aquella epidemia y a diario ingresaban enfermos hasta rebosar las salas.»⁵⁹

Les acusacions no només se centraren en els feixistes, sinó que membres del Partit Comunista relacionaren la situació de l'hospital de Vic amb les lluites de poder entre els responsables de l'Ajuda Mèdica Estrangera:

«[...] los alemanes decían que en la Dirección se hacía política americana, los americanos decían que en la Administración sólo se ponían administradores alemanes, el resultado que con esta política de tirantez no se veía cual era la situación de los hospitales, pues la falta de higiene, las faltas de agua, que nos daba especialmente en Vich, degeneró enseguida en una epidemia de tifus, falleciendo varios camaradas, [...]»⁶⁰

54. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Villa Paz. Marcolis, Grace. Larson, Dr. Replies to questions based on Ray Harris' letter to F. M. from Villa Paz, March 14, 1938».

55. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich/ Nurses Quarters/ Belalcazar/ Villa Paz/ Typhoid. Letter of D. Fontaine to F. M. Apr. 10, 1971».

56. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 33-34.

57. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich-Typhoid epidèmic. Dr. Barsky interview with F. Martin, Cuernavaca, Jan 22, 1969».

58. CHS-AM-10-5-10. Fanny BRÉ, *Service sanitaire...*

59. Anna PIBERNAT CARNER, «Mis memorias», a Amparo HURTADO DÍAZ, *Memorias del pueblo*, Barcelona, RBA, 2005, p. 46.

60. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/97-110, *op. cit.*

Cures d'infermeria i tractament

L'episodi de febre tifoide, que no es pogué prevenir per les condicions que ja hem considerat, va agafar per sorpresa els metges de la Clínica Militar de Vic, tant per la forma en què començà com per la diversitat en el seu curs clínic:

«Va ser una epidèmia molt peculiar. La tifoide va aparèixer de sobte. Començà com una explosió: quatre camarades morts abans que ni tan sols sabéssim que hi havia una epidèmia; i totes les variacions perquè la majoria de les persones havien estat vacunades, de manera que els casos clàssics eren les excepcions.»⁶¹

Jack Klein, dentista nord-americà, deixà testimoni de la rapidesa amb la qual es va propagar la infecció i com el personal s'hagué d'adaptar a la nova situació, exposant que les infermeres que l'ajudaven van haver d'anar a la sala de tifus. Explicà que poc després d'arribar a Vic es declarà una epidèmia de tifoide amb vuitanta casos i deu persones van morir. Ho va atribuir a l'aigua contaminada i afirmà que els que no patien la malaltia «[...] no ens allunyàvem gairebé del wàter a causa de contínues diarrees».⁶²

Possiblement la simptomatologia que presentaven els malalts juntament amb les circumstàncies en les quals es va crear l'hospital van dificultar el diagnòstic, però les mesures de confinament a l'hospital, instaurades a partir del 25 d'abril, fan pensar que la malaltia estava plenament establerta. Durant cinc setmanes es van prohibir els ingressos i les altes de ferits, a més de les entrades i sortides de personal.⁶³

La complexitat del moment obligà a crear una sala específica per atendre els malalts de febre tifoide, i així ho va descriure el responsable d'organitzar-la i gestionar-la en una carta anònima que es conserva:

«Com que al principi era particularment maligna [la febre tifoide], vaig dedicar tots els nostres recursos a aquesta feina. Es van reunir les millors infermeres americanes, angleses i europees. No em vaig treure la roba durant al menys un mes i mai vaig dormir més de quatre o cinc hores de les vint-i-quatre hores que té el dia. Però en deu dies ho vam organitzar pràcticament tot del no res, una sala d'aïllament estricta, cuina aïllada privada, habitacions de desinfecció per a excrements, roba de llit, etc. Gràcies a la cooperació completa i el treball de les infermeres, teníem una sala per vèncer-la.»⁶⁴

Berney Malbin, un dels metges que atengué els malalts de tifoide, relatà la sensació que li provocà aquesta sala i alguns efectes de la malaltia:

61. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «July 21, 1938», sense signar, però per les referències que hi ha en la carta possiblement és del Dr. Malbin.

62. Marta COSTA NAUDÓ i Josep Maria MASSONS ESPLUGAS, «El Dr. Jack B. Klein, un dentista nord-americà a la Guerra Civil Espanyola» (en línia), *Gimbernat* (Barcelona), vol. 50 (2008), p. 38 <<https://www.raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/139765/190943>> (consulta: 14 març 2021).

63. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 34.

64. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «July 21, 1938», la carta no està signada i es descobreix a qui anava dirigida.

«Les primeres dues setmanes de l'epidèmia, la sala de tifus va ser un lloc depriment amb llits i llits ocupats per pacients, completament cansats, apàtics i desinteressats en si mateixos i en el que els hi estava passant.»⁶⁵

Una de les mesures terapèutiques que es va adoptar a l'hora d'atendre els malalts va ser el repòs absolut al llit. Aquesta activitat ajudava a disminuir la temperatura i millorar l'estat general. Per això quan els malalts estaven inquiets i deliraven se'ls administraven sedants i quan aquests no eren efectius s'utilitzava morfina. Malbin també assenyalà els efectes que tenia per als malalts l'incompliment d'aquesta mesura:

«Ocasionalment, algunes infermeres sense experiència permetien que alguns pacients estiguessin asseguts al llit o es possessin en gatzoneta al costat del llit per utilitzar l'orinal. Invariablement, aquest procediment anava seguit d'un augment de la temperatura i d'un total esgotament.»⁶⁶

No s'ha trobat informació de cap infermera que treballés a l'HMV i que fes referència a l'ús d'altres procediments per fer baixar la febre, però possiblement van portar a terme activitats semblants a les descrites per la infermera Anna Pibernat a l'Hospital de Valls, però adaptant-les a la realitat de Vic:

«Con 40° de temperatura, y más, metíamos a los enfermos de tifus en una bañera, sumergidos en agua fría, y al bajarles la temperatura empezaba el tratamiento.»⁶⁷

Des de l'hospital Pasionaria de València, la infermera anglesa Patience Darton també va assenyalar l'efecte beneficiós de rentar els malalts amb una esponja humida amb aigua tèbia. Lamentablement, no tothom compartia aquesta idea, un metge li va fer signar un document on ella assumia tota la responsabilitat en cas que el malalt morís, ja que estava convençut que aquesta activitat era mortal en la majoria de casos.⁶⁸

Pel que fa a les pautes dietètiques a l'hora d'ajudar a la recuperació dels malalts amb febre tifoide, sembla que la situació de la Clínica Militar de Vic va impossibilitar tenir-les en compte. Aliments com la mantega, el pa i la llet, considerats bàsics en petites quantitats,⁶⁹ no es van poder utilitzar ja que de mantega no n'hi havia, el pa era molt sec i la llet s'havia de diluir perquè era difícil aconseguir-ne. A més, tampoc no es disposava d'ous i els únics aliments que es van poder proporcionar, en petites quantitats, als malalts foren pollastre i pernil enllaunats, carn de brau a tires, puré de cigrons, arròs, torrades i sucre en funció de la tolerància de la persona. De totes maneres, segons Malbin, els resultats d'aquesta dieta van ser satisfactoris:

65. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 35.

66. *Ibidem*.

67. Anna PIBERNAT CARNER, «Mis memorias», p. 47.

68. Angela JACKSON, *Para nosotros era el cielo. Pasión, dolor y fortuna de Patience Darton: de la guerra civil española a la China de Mao*, Esplugues de Llobregat, San Juan de Dios, 2012, p. 39.

69. *Ibidem*, p. 38-39.

«Els pacients augmentaren de pes i, al mateix temps, estaven molt més contents i motivats, mentre que el número de pacients amb estupor i delirants va disminuir notablement.»⁷⁰

Com en d'altres moments a l'hospital, la dificultat per establir mesures dietètiques també es va relacionar amb una qüestió política. La infermera nord-americana Ruth Davidow va acusar el cuiner de l'hospital de sabotatge. El motiu fou que tal persona la va desobeir quan li indicà que no afegís oli a la sopa destinada als malalts de febre tifoide perquè no el toleraven. El cuiner només va seguir les seves instruccions quan l'amenaçà amb un ganivet de cuina.⁷¹ No s'ha trobat informació sobre si es tractava del mateix cuiner que Fanny Bré va denunciar per interferir en el seu treball i que la investigació del Partit Comunista conclougué que era feixista. La mateixa Bré va declarar que se li van aplicar mesures,⁷² però no les va concretar.

Barney Malbin també va explicar que una altra de les activitats mèdiques en l'atenció als malalts de febre tifoide era l'exploració i palpació abdominal, així com l'auscultació de sorolls peristàltics, ja que un dels riscos d'aquesta malaltia era la distensió abdominal. En cas d'aparèixer, el tractament passava per reduir el contingut de sucre de la dieta i administrar ènemes de flux de retorn per disminuir la flatulència. Si la situació no millorava, es tractava amb prostigmina, per via subcutània i a dosis baixes, a fi d'augmentar l'activitat peristàltica del budell.⁷³

La situació de l'hospital durant aquest període era preocupant, fins al punt que la infermera nord-americana Anne Taft, des de l'Hospital de Mataró, i tot i els dubtes que li generava no haver-ho vist, la qualificà de «gran desastre» i va escriure:

«[...] tot l'hospital feia una olor com si es tractés d'una gran latrina... Hi havia una corrent de excrements en alguns passadissos fins als lavabos... No sé quant es va exagerar, però es pot imaginar l'agonia, la incomoditat i només uns quants lavabos.»⁷⁴

Repercussions de l'epidèmia

A l'hora de valorar les conseqüències de l'epidèmia entre els malalts i el personal de l'HMV, en primer lloc s'ha de fer referència, dissortadament encara avui, al nombre indeterminat d'afectats i morts que hi va haver. Malgrat que Barney Malbin va fer referència a la pèrdua de tots els registres clínics, de laboratori i estadístics a resultes de les condicions de la guerra, als canvis freqüents i improvisats

70. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 35.

71. Renee LUGSCHITZ, *Spanienkämpferinnen. Ausländische Frauen im spanischen Bürgerkrieg 1936-1939*, Berlín, LIT Verlag, 2012, p. 67.

72. CHS-AM-10-5-9. Fanny BRÉ, *Service sanitaire...*

73. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 34-35.

74. ALBA, Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Anne Taft. Tom Kerr, Irish. Vich». Anna Taft va parlar de disenteria en lloc de fer-ho de febre tifoide.

de personal i a les evacuacions massives de l'hospital, el 1940 va publicar l'article «Typhoid fever occurring in immunized persons»,⁷⁵ elaborat a partir de les seves notes personals i dels seus records. En aquest article exposà que pràcticament els mil set-cents malalts que hi havia a l'hospital van patir alguna alteració gastrointestinal, que es manifestà en forma de malestar general, cefalea, mal d'esquena, sensació de plenitud abdominal, diarrea (de forma menys freqüent restrenyiment) i, a vegades, amb una mica de febre. L'absència d'un laboratori adequat a l'hospital només va permetre confirmar el diagnòstic de febre tifoide en cent quaranta-set persones (un 8,6 %), a través del test de Widal⁷⁶ i de cultius positius de sang, orina o femta, tot i que en alguns casos s'utilitzaren les tres mostres. Entre aquests cent quaranta-set malalts, n'hi va haver quaranta-nou que no estaven vacunats contra la febre tifoide, mentre que noranta-vuit havien rebut dues o més dosis d'aquesta vacuna entre un any i tres mesos abans de contraure la malaltia. Amb el seguiment de tots aquests malalts diagnosticats, el Dr. Malbin va poder observar que la mortalitat entre el grup dels vacunats era d'un 4,1 %, mentre que en el dels no vacunats se situava en el 10,2 %.⁷⁷ Aquests resultats confirmaven que la vacuna antitifoïdal no evitava el contagi, però sí que reduïa la mortalitat, com ja era conegut.⁷⁸ Durant la I Guerra Mundial, les evidències aportades per la comunitat científica sobre l'efectivitat de la vacunació antitifoïdal i d'altres vacunes no va evitar la lluita entre partidaris i detractors d'aquesta mesura. A la Gran Bretanya, el respecte a la llibertat d'elecció individual davant qualsevol intervenció mèdica es va concretar en la continuïtat del caràcter voluntari de les vacunacions, inclús en el marc de l'exèrcit.⁷⁹

Aquesta lluita es mantingué durant els anys trenta i així ho feu notar Fredericka Martin, a partir de la reflexió de Dorothy Fontaine:

«La Dorothy es preguntava si el fet de no vacunar els brigadistes internacionals va ser per un descuit, per ignorància o per un menyspreu de la medicina europea davant aquest tipus de filosofia i pràctiques mèdiques. La dona d'un metge de les brigades internacionals, ella [Fontaine] pensa que era búlgar, va morir perquè el seu marit metge no “creia” en les vacunes.»⁸⁰

Tampoc no es pot assegurar el nombre de persones que treballaven a l'hospital i que van emmalaltir o morir a causa de l'epidèmia. Entre les infermeres, la referència de Fontaine recorda Chaisie Wallace Boulka, natural de Glasgow (Escòcia), que morí el 12 de maig de 1938, als 23 anys i mig a l'HMV,⁸¹ a causa de

75. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 33-35.

76. El test de Widal és una prova que es basa en el principi d'aglutinació antígen-anticòs per al diagnòstic serològic de la febre tifoide. És poc específic i pot donar falsos negatius o positius. Niurka LABAÑINO MULET i Susana Victoria RODRÍGUEZ MELÉNDEZ, «Test de Widal ¿es útil para el diagnóstico de la fiebre tifoidea?» (en línia), *Correo Científico Médico*, vol. 17, núm. 2 (2013), p. 199-200 <http://scielo.sld.cu/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1560-43812013000200014>.

77. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 34.

78. Juan Manuel LÓPEZ GONZÁLEZ, *Vacunología y sanidad militar...*, p. 125.

79. Anne HARDY, «“Straight Back to Barbarism”...», p. 290.

80. ALBA, Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Typhoid epidemic at Vich D. Fontaine. Villa Paz».

81. AMV. Capsa: cementiri. Declaracions de defunció i serveis funeraris 1932-1938. Carpeta: De-

la febre tifoide que es va complicar amb una pneumònia.⁸² Wallace estava casada amb el Dr. Simon Boulka, metge d'origen polonès, amb experiència a França i Anglaterra.⁸³ Tot i el comentari de Fontaine, infermeres de la Gran Bretanya com Mary Slater i Lillian Urmston confirmaren que abans de venir a Espanya es van posar la vacuna antitifoïdal.⁸⁴

L'enterrament de Chaisie Wallace a Vic devia causar gran impacte i així ho constataren dos testimonis de l'època, tot i que en cap moment van esmentar el seu nom. Un d'ells fou un soldat de Vic que es trobava de permís i que en un escrit del 16 de maig de 1938 va enaltir l'activitat professional d'aquesta noia, lligant-la amb la causa antifeixista:

«[...] Esta aportación le costó la vida y la que tantas heridas curara, la que tantos consuelos prodigara, fue en sus momentos póstumos correspondida; ninguna objeción ponía en su deber profesional al pensamiento del necesitado de su ayuda; a nadie preguntaban sus manos generosas cuando de curar se trataba, pero tampoco en justa correspondencia faltó en el acompañamiento a su última morada ninguna de las banderas que, unidas, luchaban contra el fascismo.»⁸⁵

Per altra part, l'advocat vigatà Candi Espona, que era un nen quan va esclatar la guerra, va escriure «[...] que la desfilada que es va organitzar, per conduir les seves restes al cementiri, fou extremadament espectacular i emotiva. [...] No sé d'on devia ser aquella noia, però l'enterrament es va fer a la manera com encara avui se'n fan en alguns països de l'Est, amb el cos del difunt conduït fora de la caixa, a la vista de tothom».⁸⁶ L'emoció que aquest acte provocà en Candi Espona el portà, més de seixanta anys després, a qualificar-lo d'«autèntic homenatge a l'amistat, a la joventut i a la bellesa».⁸⁷

L'agraïment del Dr. Boulka per les mostres d'afecte rebudes arran de la mort de Chaisie Wallace quedà palès en una nota escrita en castellà i català i publicada el 17 de maig a *L'Hora Nova*.⁸⁸

A més de Wallace, hi ha constància d'altres membres del personal que també van contraure la febre tifoide, entre ells la infermera nord-americana Sally Khan,⁸⁹

claracions de gener-juny 1938. Declaració número 1657. Declaració de defunció i servei funerari del 13 de maig de 1938.

82. Carta del Dr. Simon Boulka, escrita en francès, des de Vic, el 15 de maig de 1938. Còpia proporcionada per l'estudiós de les BI a Vic i comarca el Sr. Manuel Montero. Pel contingut i les característiques del document sembla que forma part del RGASPI.

83. FRANCISCO GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio...*, p. 420.

84. ANGELA JACKSON, *Las mujeres británicas y la Guerra Civil española*, València, Universidad de Valencia, 2010, p. 145-146.

85. *L'Hora Nova*, núm. 261 (28 de maig de 1938), p. 3.

86. CANDI ESPONA BAYÉS, *Entre el roig i el blau. Memòria de la guerra i altres coses: 1934-1942*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 197.

87. *Ibidem*, p. 197.

88. *L'Hora Nova*, núm. 258 (17 de maig de 1938), p. 3. Aquest text també apareix en castellà.

89. FRANCISCO GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio...*, p. 523.

el metge Leonard Larson,⁹⁰ de la mateixa nacionalitat, el metge hongarès Tibor Burger⁹¹ i l'irlandès Tom Kerr, que havia treballat com a vigilant a Villa Paz i que també va morir a Vic víctima d'aquesta malaltia.⁹²

Més enllà de l'estudi del Dr. Malbin⁹³ i mentre Fontaine es preguntava «Cóm sabem quants soldats nord-americans van morir a causa d'aquella terrible malaltia a menys que morissin en els nostres hospitals? A Vick [la febre tifoide] va ser una assassina»,⁹⁴ la infermera Fanny Bré va assenyalar que moriren «prop de 300 camarades, entre ferits i cuidadores i cuidadors».⁹⁵

Tot apunta que aquest focus d'infecció va quedar circumscrit a l'hospital ja que un augment de casos significatius a la ciutat sembla que hauria deixat alguna empremta. El resultat de la revisió de les fitxes dels ingressats a l'Hospital Comarcal de Vic durant els mesos d'abril a juny de 1938⁹⁶ mostrà que només hi va haver sis persones que vivien a Vic i que van ingressar per febre tifoide. D'aquestes, es coneixia el domicili de quatre i només una vivia al carrer dels Caputxins, on es trobava l'Escorial.⁹⁷ En la mateixa línia, la consulta del periòdic local *L'Hora Nova* no va aportar cap informació referent al risc o a l'existència d'una epidèmia de febre tifoide a Vic entre l'abril i el juny de 1938. No va ser fins a principis d'agost quan, en aquest periòdic, apareixia un recordatori sobre les mesures que calia adoptar per prevenir aquesta malaltia:

«[...] es preciso tomar el agua bien filtrada, así como las legumbres y frutas previamente deben ser lavadas con una solución antiséptica.»⁹⁸

L'afectació d'aquesta malaltia tant als ferits i malalts com al personal, possiblement afavorí la instauració d'un servei d'higiene a l'HMV i el seu responsable fou el tinent austríac Ferdinand Bilger.⁹⁹ Quan aquest doctor en química va arribar a Espanya, el 1937, se'l nomenà cap de la secció d'higiene de les BI i exercí a l'Hospital Base a Albacete.¹⁰⁰

90. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich-Dr. Leonard Larson. From Dr. Eloesser's replay to Questionnaire» i «From Barsky. Interview F. M. Jan. 1969. Cuernavaca». FRANCISCO GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio...*, p. 515.

91. CDMH. PS-MILITAR. C4762-0059. Nota de la Direcció de l'Hospital Militar de les Brigades Internacionals de Vic dirigida a l'Ajuda Mèdica Estrangera a Barcelona, del 18 de juny de 1938.

92. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Anne Talf/ Tom Kerr, Irish/ Vich».

93. Barney MALBIN, «Typhoid fever occurring...», p. 34.

94. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vich- Nurses Quarters-Belalcazar-Villa Paz-Typhoid. Letter of D. Fontaine to F. M. Apr. 10, 1971».

95. CHS-AM-10-5-10. Fanny BRÉ, *Service sanitaire...*

96. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). ACOS. Fons de l'Hospital Santa Creu, ud 1217, 1218 i 1219.

97. Francesc de ROCAFIGUERA GARCIA, *Nomenclàtor. Els noms dels carrers de Vic*, Vic, Ajuntament de Vic, 2012, p. 146 (també disponible en línia a: <<https://www.vic.cat/fitxers/nomenclatorvic>>).

98. «La fiebre tifoidea le acecha», *L'Hora Nova*, núm. 281 (6 d'agost de 1938), p. 2.

99. AMV. Capsa: Correspondència 1938 (I). Carpeta: juny de 1938. Carta del director de l'Hospital Militar de les Brigades Internacionals de Vic al president del Consell Municipal de Vic, amb data de 14 de juny de 1938.

100. FRANCISCO GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio...*, p. 360.

La febre tifoide també va repercutir en la direcció de l'HMV. Si bé no s'ha localitzat cap denúncia contra Leo Eloesser, després de produir l'episodi de tifoide, en un informe del gener de 1939 l'instructor del partit comunista del Servei Sanitari Internacional, Antonio Silva, va formular una sèrie d'acusacions contra aquest metge i un dels seus col·laboradors, el metge nord-americà Abraham Friedmann, així com contra l'administrador de l'hospital:

«El director Eloesser incapaz de organizar el hospital en estas condiciones, tenía de ayudante a Friedmann que se oponía por encima de todo tratando mal a los heridos él mismo hacia las Comisiones Medicales, dando de alta a los camaradas que no estaban útiles para el frente, operaba a camaradas sin tener en cuenta para nada al médico de la sala y otras porquerías con el personal del Hospital que determinó en un gran malestar entre los hospitalizados. Pues la situación de los mismos era muy desfavorable dándose casos de descuido por lo que hubo que tomar medidas contra el director Eloesser.»¹⁰¹

Aquesta no va ser la primera vegada que aquest representant comunista denunciava l'actuació de responsables mèdics, també ho va fer durant les evacuacions de l'Hospital de Benicàssim, realitzades a principis d'abril de 1938.¹⁰² En el cas de Vic, aquestes imputacions van precipitar la sortida del director mèdic cap a l'Hospital Internacional de Mataró, el 19 de maig. Tanmateix, en el document *Relación de los camaradas cuya repatriación ha tramitado el Servicio Sanitario Internacional* es feia la següent valoració del Dr. Eloesser:

«Era un excelente cirujano y un trabajador infatigable y con gran sentido de la responsabilidad. Era un buen antifascista. No pertenecía a ningún partido. Su trabajo en España fue excelente.»¹⁰³

A aquesta informació s'hi pot sumar el testimoni de professionals que van treballar amb Eloesser durant la guerra, com el de la infermera nord-americana Ave Bruzzichesi, que en diferents cartes posava en valor la tasca professional i humana d'aquest metge.¹⁰⁴

Abans de marxar de la Clínica Militar de Vic, Leo Eloesser va coincidir amb el seu substitut, el metge alemany Wilhelm Glaser.¹⁰⁵ Una vegada aquest va assumir el càrrec va deixar escrit que només començar el seu mandat dotze «infermeres

101. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/97-110, *op. cit.*

102. Per conèixer les evacuacions de l'Hospital de Benicàssim vegeu: Guillermo CASAÑ FERRER, «Evacuación del Hospital de las Brigadas Internacionales de Benicàssim a Cataluña en abril de 1938», a Rosa MONLLEÓ PERIS (ed.), *Castelló al segle XX*, I Congrés d'història local contemporània, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2006, p. 499-546.

103. RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/139-151 «Relación de los camaradas cuya repatriación ha tramitado el servicio Sanitario Internacional», sense data.

104. Hoover Institution Library & Archives. Stanford University. Collection Register of the Leo Eloesser papers. Box/ Folder 13: 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940. Dues cartes d'Ave Bruzzichesi al Dr. Eloesser, una del 16 de juny de 1938 i l'altra del 13 de juliol de 1938.

105. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Eloesser Spain, 1937-38».

nord-americanes de primera categoria» van abandonar l'hospital,¹⁰⁶ trencant el confinament. La nord-americana Mildred Rackley,¹⁰⁷ poc després, indicà que «es necessiten urgentment infermeres per Vic».¹⁰⁸ D'aquesta demanda d'infermeres en podem deduir el conflicte que produí el trasllat de personal qualificat.

Aquesta situació quedà resolta a finals del mes de maig. Les informacions que devien arribar a l'Ajuda Mèdica Estrangera sobre l'HMV van propiciar la creació d'una comissió especial per investigar les condicions en les quals es trobava l'hospital. La visita no es va realitzar fins al 27 de maig de 1938, una vegada controlat el brot de febre tifoide, i l'integraren el metge polonès Leon Samet, director de l'Hospital de Mataró, la letona Mara Gincburg, ajudant de la cap d'infermeria del mateix hospital, i el francès Maurice Sauvard, hospitalitzat a Vic i que poc després es convertí en el seu comissari polític. En l'informe que van elaborar s'indicava que, en el moment de la visita, les condicions de les sales on s'acollia els ferits eren adequades, a excepció de dues o tres, es disposava d'un rentador mecànic, rober i sala de desinfecció que permetia cobrir les necessitats de roba per a vuit-cents hospitalitzats, la cuina i el menjador estaven nets, el menjar era adient, ben condimentat i en quantitat suficient i, en relació amb el personal, hi havia una bona distribució dels torns de dia i nit, les visites mèdiques es feien de manera regular, malgrat que la ràtio de ferits per metge era inferior a la indicada pel Comandament de Sanitat de l'Exèrcit i el nombre d'infermeres i d'ajudants d'infermeria era l'apropiat.¹⁰⁹

Discussió

La febre tifoide, que avui és un problema esporàdic als països desenvolupats, era un problema endèmic abans de la Guerra Civil i, encara que els tractaments antibiòtics actuals no es coneixien, el risc de contagis que comportava tot conflicte bèl·lic i la capacitat letal de la malaltia, amb un llarg historial, eren ben coneguts i temuts.

El brot de febre tifoide que es va viure a la Clínica Militar de Vic va tenir l'origen en l'aigua i va empitjorar amb una sèrie de factors lligats a l'evolució de la Guerra Civil, com la urgència en la creació d'hospitals a Catalunya i la necessitat d'acollir-hi ferits i malalts sense unes mínimes condicions per poder-los atendre. El pes de la política, en el cas de Vic el partit comunista, en la dinàmica de l'hospital i les sospites fonamentades de sabotatge (no es van detectar altres brots significatius a la ciutat), van empitjorar la situació. El control dels factors causals amb aplicació ràpida de mesures higienicosanitàries, especialment el control de l'aigua i els aliments i les mesures d'aïllament, fou cabdal. La dedicació d'un equip de professionals interdisciplinari, en el qual hi havia un grup significatiu.

106. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «July 15, 1971», carta d'Erica Wallach a Fredericka Martin.

107. Rackley va realitzar diferents funcions dins el Servei Sanitari Internacional, entre elles la de secretària del Dr. Barsky. Francisco GUERRA PÉREZ-CABRAL, *La medicina en el exilio...*, p. 525.

108. ALBA. Fredericka Martin Papers, *op. cit.*, «Vick-Mataró. From Mildred Rackley Notes, May 10, 1938».

109. RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/33-36, *op. cit.*

d'infermeres nacionals i internacionals ben preparades i compromeses, van aconseguir que en cinc setmanes, des d'abril fins a finals de maig de 1938, el brot estigués controlat.

La fiebre tifoidea le acecha

Recordamos al público que para evitar la fiebre tifoidea, es preciso tomar el agua bien filtrada, así como las legumbres y frutas previamente deben ser lavadas con una solución antiséptica. Un excelente medio de preservarse es el siguiente: Tomar durante la comida y cena un vaso pequeño de BOISSON BLANCHE MAGNAT. También tan pronto aparezca un pequeño malestar digestivo: diarrea, dolores de vientre, fiebre con dolor de cabeza, etc., tome rápidamente un litro de BOISSON BLANCHE MAGNAT. Este poderoso antiséptico desembaraza a los intestinos de todos los microbios. El frasco para hacer un litro vale 5-30 ptes. en todas las farmacias.

Figura 3. Mesures preventives per evitar la febre tifoide. Sense autor. *L'Hora Nova*, núm. 281 (6 d'agost de 1938), p. 2 (ACOS).

A partir de les diferents veus que han aparegut en aquest estudi és possible observar la complexitat de les dinàmiques establertes entre diferents estaments de l'hospital, i com la gestió i les conseqüències d'aquest brot de febre tifoide, en un hospital de les BI, permeten també identificar el caràcter social de la malaltia. Per tant, el moment històric, el sistema i les polítiques de salut, els recursos materials i humans, les concepcions ideològiques dominants, entre molts d'altres aspectes, són factors clau i determinants a l'hora d'abordar la malaltia.

